

MEHNAT SAMARADORLIGINI TA'MINLOVCHI
IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Djamilova Latofat Amonovna

*Toshkent shahar Favqulodda vaziyatlar bosh boshqarmasi Hayot
faoliyati xavfziligi o'qitish Markazi o'qituvchisi*

To'ychiyev Oybek Komiljon o'g'li

O'zbekiston Milliy Universiteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada mehnat samaradorligi - iqtisodning muhim sifatiy ko'ratichi, moddiy ishlab chiqarishni samaradorlik darajasi, mehnatning unimdorligi itimoiy ishlab chiqarish samaradorligi, mehnat samaradorligi, o'qish va o'qitish samaradorligi, qabul qilingan qonun va qoidalar hamda yechimlarning samaradorligi o'z hayotiy faoliyatini saqlash va intellektual layoqatlarini yanada rivojlantirish uchun moddiy va ma'naviy ne'matlardan foydalana olish borasida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: samaradorlik, ishlab chiqarish, intellektual layoqat, daromad, rentabellik, ijtimoiy sharoitlar, psixologik omillar.

Abstract: In the article, labor efficiency is an important qualitative indicator of the economy, the level of material production efficiency, labor productivity, social production efficiency, labor efficiency, study and teaching efficiency, adopted laws and regulations, and the effectiveness of solutions to maintain one's vital activity. and opinions were expressed about the ability to use material and spiritual blessings for the further development of intellectual abilities.

Key words: efficiency, production, intellectual ability, income, profitability, social conditions, psychological factors.

Аннотация: в статье эффективность труда является важным качественным показателем экономики, уровня эффективности материального производства, производительности труда, эффективности общественного производства, эффективности труда, эффективности учебы и преподавания, принятых нормативных актов, эффективности принимаемых решений. Высказывались мнения о возможности использования материальных и духовных благ для поддержания активности и дальнейшего развития интеллектуальных способностей.

Ключевые слова: эффективность, производство, интеллектуальные способности, доход, рентабельность, социальные условия, - психологические факторы.

Kirish

Mummosi har har qanday davlatni, tashkilotni va har bir insonni ijtimoiy muhim, zaruriy masalalaridan biri bo'lib qoladi. samaradorligi - iqtisodning muhim sifatii ko'rsatkichi, ya'ni uning texnika bilan ta'minlanganligi va mehnat kvalifikatsiyasidir. Moddiy ishlab chiqarishning samaradorlik darajasi bu mehnatning unimdorligi, daromat, rentabillik, sarf qilingan mablag'ni qoplay olish va boshqa ko'rsatkichlar bilan belgilanadi. Ishlab chiqarish samaradorligi - bu ishlab chiqilayotgan mahsulotlarning soni, bitta ishchiga yuklatilgan normani bajarish yoki ma'lum bir mahsulotga sarf qilingan vaqt hisoblanadi. Mehnat samaradorligini hal qilishning murakkabligi bir qancha obyektiv sharoitlar bilan bog'lanadi. Bular jamiyatda sodir bo'layotgan dinamik jarayonlar, ijtimoiy sharoitlar, iqtisodiy imkoniyatlar, ijtimoiy texnik holatlar, demografik, siyosiy va ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Ma'lumki, Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul gilingan, Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma'qullangan O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi.Qonuni Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2020-yil 23-sentyabr kuni tasdiqlandi. Ushbu qonunda shaxs kamoloti eng asosiy masala qilib olingan. Respublikamizda ko'rsatib o'tilgan vazifalarni ro'yobga chiqarish bo'yicha jiddiy ishlar amalga oshirilmoqda. Ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida oila, tarbiya, muassasalari, ishlab chiqarish korxonasi va jamoat tashkilotlarida pedagogik psixologiyadan foydalanish ta'lim va tarbiyaning shaxslararo ijobiy munosabatlar o'rnatishning, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning garovidir. Mehnatga layoqatli kishilarning umumiy ta'lim va kasbiy tayyorgarligi, fan sohasidagi bilim darajasi, sihat-salomatlik, turmush darajasi mehnat salohiyati sifat jihatlarini ifodalaydi. Mehnatga layoqatlilik insonning ma'lum bir ishni bajarishi uchun zarur bo'lgan mehnatga bo'lgan qobiliyatidir. O'z navbatida, mehnatga layoqatlilik quyidagi turlarga bo'linadi: Umumiy mehnatga layoqatlilik - bu, kishida maxsus tayyorgarlik va malaka talab qilmaydigan mehnatga bo'lgan qobiliyatni ifodalaydi, u jismoniy, psixofiziologik va boshqa belgilar bo'lishi kerakligini ko'rsatadi.

Kasbiy mehnatga layoqatlilik - bu, maxsus bilimni, alohida malakani talab qiluvchi aniq mehnat turiga bo'lgan qobiliyatlarini ma'lum ishlab

chiqarish va tabiiy sharoitlarda maxsus bajariladigan mehnatga bo'lgan qobiliyatidir. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitlarida jamiyat mehnat salohiyati sifat ko'rsatkichlarini takomillashtirishda professional (kasb-korlik) mehnatga layoqatlilik alohida ahamiyat kasb etadi. Mehnatga layoqatlilik ishchi kuchining imkoniy unumdorligidan iborat bo'lib, uning sifatiga, ya'ni xodimning bilimi, malakasi, kasb-korligiga bog'liqdir hamda mehnatning unumdorligida ro'yobga chiqadi. Samaradorlik so'zi - bu eng ko'p uchraydigan umumiy tushunchalardan biri bo'lib, iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotning xilma-xil sohalarida juda keng ishlatiladi. Masalan, ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligi, mehnat samaradorligi, o'qish va o'qitish samaradorligi, davolash va davolanish samaradorligi, qabul gilingan qonun va qoidalar hamda yechimlarning samaradorligi va hokazolar. Ishlab chiqarish va mehnat samaradorligi - korxona miqyosida iqtisodiy faoliyat, iqtisodiy dasturlar va tadbirlarning foydali natijalar berishi, olingan iqtisodiy samaraning muayyan qiymatga ega bo'lgan resurslarni qo'llagan holda eng yuqori ishlab chiqarish hajmiga erishishga sabab bo'lgan ishlab chiqarish omillari, resurslar sarflariga nisbati bilan tavsiflanadi. Mehnat samaradorligi korxona faoliyatining yakuniy natijasini ko'rsatadi. Miqdoriy jihatdan mehnat samaradorligini mahsulot ishlab chiqarish uchun sarf qilingan mehnat miqdori bilan o'lchash mumkin, lekin mehnat sarfini aniq o'lchash ancha qiyin.

Shu sababli, ishlab chiqarish samaradorligi mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi; ishlab chiqarish vositalaridan va kapitaldan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari bilan aniqlanadi. Korxonalarda mehnat samaradorligining umumlashgan ko'rsatkichi tovar ishlab chiqarish sur'atlarining o'sishi hisoblanadi, undan tashqari puldagi harajatlarning birligiga to'g'ri keladigan mahsulot hajmi, balans foydalanish asosiy va aylanma fondlar yigindisiga nisbati, to'la tannarx ko'rsatkichlari muhim ahamiyatga ega. Mehnat unumdorligining o'sishi sur'atlari, mehnatni tejash va mahsulot hajmi o'sishida mehnat unumdorligi hissasi kabi ko'rsatkichlardan ham foydalaniladi.

Mehnati samaradorligi texnik samaradorlik (ishlab chiqarish hajmi), iqtisodiy samaradorlik (mehnati unumdorligi, mehnati resurslari, asosiy fondlar, aylanma resurslar), ijtimoiy samaradorlik (moddiy resurslar, foyda) hisobiga shakllanadi. Ishchi kuchi, deganda insonning mehnati qilish layoqati, ya'ni uning hayotiy ne'matlarni ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan jismoniy va intellektual sifatlari tushuniladi, u asosiy ishlab chiqaruvchi kuch,

jamiyat boyligining birlamchi omili hisoblanadi. Ishchi kuchi ishlab chiqaruvchi va iste' molchi sifatida namoyon bo'ladi. Ishlab chiqaruvchi sifatida u ishlab chiqarish jarayonida qatnashadi hamda inson hayotiy faoliyati uchun zarur moddiy va ma'naviy ne'matlarni yaratadi. Iste' molchi sifatida o'z hayotiy faoliyatini saqlash va intellektual layoqatlarini yanada rivojlantirish uchun moddiy va ma'naviy ne'matlardan foydalanadi. Mehnat resurslari - bu mamlakat aholisining mehnatga layoqat yoshiga yetgan va zaruriy jismoniy rivojlanishga hamda xalq xo'jaligida mehnat qilish imkonini beradigan aqliy layoqatlarga ega bo'lgan bir qismidir. Mehnat resurslarining soni jamiyat ayni vaqtda ega bo'lgan jonli mehnat potensial miqdorini tavsiflaydi. Ishlab chiqarish va mehnat samaradorligi - korxona miqyosida iqtisodiy faoliyat, iqtisodiy dasturlar va tadbirlarning foydali natijalar berishi, olingan iqtisodiy samaraning muayyan qiymatga ega bo'lgan resurslarni qo'llagan holda eng yuqori ishlab chiqarish hajmiga erishishga sabab bo'lgan ishlab chiqarish omillari, resurslar sarflariga nisbati bilan tavsiflanadi. Mehnat samaradorligi korxona faoliyatining yakuniy natijasini ko'rsatadi.

Miqdoriy jihatdan mehnat samaradorligini mahsulot ishlab chiqarish uchun sarf qilingan mehnat miqdori bilan o'lchash mumkin, lekin mehnat sarfini aniq o'lchash ancha qiyin. Shu sababli, ishlab chiqarish samaradorligi mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi; ishlab chiqarish vositalaridan va kapitaldan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari bilan aniqlanadi. Korxonalarda mehnat samaradorligining umumlashgan ko'rsatkichi tovar ishlab chiqarish sur'atlarining o'sishi hisoblanadi, undan tashqari puldagi harajatlar birligiga to'g'ri keladigan mahsulot hajmi, balans foydaning asosiy va aylanma fondlar yigindisiga nisbati, to'la tannarx ko'rsatkichlari muhim ahamiyatga ega. Mehnat unumdorligining o'sishi sur'atlari, mehnatni tejash va mahsulot hajmi o'sishida mehnat unumdorligi hissasi kabi ko'rsatkichlardan ham foydalaniladi.

Mehnati samaradorligi texnik samaradorlik (ishlab chiqarish hajmi), iqtisodiy samaradorlik (mehnati unumdorligi, mehnati resurslari, asosiy fondlar, aylanma resurslar), ijtimoiy samaradorlik (moddiy resurslar, foyda) hisobiga shakllanadi. Ishchi kuchi, deganda insonning mehnat qilish layoqati, ya'ni uning hayotiy ne'matlarni ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan jismoniy va intellektual sifatlari tushuniladi, u asosiy ishlab chiqaruvchi kuch, jamiyat boyligining birlamchi omili hisoblanadi. Ishchi kuchi ishlab chiqaruvchi va iste' molchi sifatida namoyon bo'ladi. Ishlab chiqaruvchi sifatida u ishlab chiqarish jarayonida qatnashadi hamda inson hayotiy

faoliyati uchun zarur moddiy va ma'naviy ne'matlarni yaratadi. Iste' molchi sifatida o'z hayotiy faoliyatini saqlash va intellektual layoqatlarini yanada rivojlantirish uchun moddiy va ma'naviy ne'matlardan foydalanadi. Mehnat resurslari - bu mamlakat aholisining mehnatga layoqat yoshiga yetgan va zaruriy jismoniy rivojlanishga hamda xalq xo'jaligida mehnat qilish imkonini beradigan aqliy layoqatlarga ega bo'lgan bir qismidir. Mehnat resurslarining soni jamiyat ayni vaqtda ega bo'lgan jonli mehnat potensial miqdorini tavsiflaydi.

Muhokamalar va natijalar. Ishlab chiqarishda mehnat samaradorligini hisoblashdan maqsad samaradorlikka nimalar hisobiga erishilganini aniqlash va yana qanday omillar evaziga uni oshirish mumkinligini belgilashdan iborat. Y.A.Rodionova o'zining "Zamonaviy korxona xodimlarini psixologik omillari" deb ataluvchi ilmiy ishida "xodimning samaradorligi" tushunchasi ilmiy ishlarda kam ishlatilishini, lekin bu tushuncha amaliyotda keng yoyilganligini ko'rsatib o'tadi. Adabiyotlarda "samaradorlik" tushunchasi asosan iqtisod nuqtayi nazaridan qaraladi. Uni psixologik omillar asosida o'rganish esa bu muhim va zaruriy jarayondir.

Bu haqida D.Parmenter o'zining "Ключвые показатели эффективности" asarida ko'rsatib o'tadi. Mehnat samaradorligi ko'p hollarda faoliyatni ratsional tashkil qilishda, har xil texnik qurilmalar, ishlab chiqarishni mexanizasiyalash, avtomatlashtirish, kompyuterlashtirish va boshqarish jarayonlarini unumli tashkil qilish kabilar bilan bog'liqdir. Shu bilan birga, mehnat samaradorligi bu inson bilan, uning ruhiy-psixologik holatlari bilan bog'liqdir. Mehnat samaradorligini o'stirish muammosi mehnat psixologiyasining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun mehnat psixologiyasida olib borilayotgan ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari aynan mehnat samaradorligini oshirishga qaratilgandir. Kasblarga xos samaradorlikni o'rganishga qaratilgan iqtisodiy adabiyotlar ko'pdir.

O'zbekiston sharoitida mehnat samaradorligini ijtimoiy-psixologik jihatdan o'rganish birinchi marotaba amalga oshirilmoqda. Samaradorlik - bu jamiyatni, insonning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan mehnat natijasidir. Inson o'z mehnati tufayli yangi bir mahsulotlarni yaratadi. Bu mahsulotlar o'zi va jamiyat uchun foydali hisoblanadi. Lekin inson mehnatni o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda amalga oshiradi. Uning mehnat qilishi natijasida charchab qolishi, malakalarini o'stirib borishi, uning dunyoqarashidan kelib chiqqan ma'naviy darajasi, mehnat jamoasidagi o'zaro muloqat imkoniyatlari va shu kabi ko'plab omillar mavjudki, ular

mehnat samaradorligiga o'z ta'sirini o'tkazib boradi. Bular insonni mehnati natijasi bo'lgan mahsulotlarni yaratishga o'z ta'sirini o'tkazadi. Samaradorlikni o'z navbatida, ichki va tashqi samaradorlikka ajratish mumkin. Ichki samaradorlik - bu tejamkorlik (iqtisod qilish), ya'ni mavjud resurslarni eng yaxshi (optimal) ravishda taqsimlash va foydalanish imkoniyatidir.

Tashqi samaradorlik - tashkilotning maqsadlariga erishish darajasini belgilaydigan menejment natijaviyligini bildiradi. Boshqa so'z bilan aytganda samaradorlik (eng keng ma'noda) bu ishning pirovard natijasi (harakat, faoliyat, hukm surish), u jamoat maliyotining o'lchoviga aylanadi, ayniqsa ishlab chiqarishning. Ishlab chiqarish samaradorligi - bu jarayon mahsuli, masalan fan va texnikani oxirgi yutuqlarini joriy qilish faqat iqtisodnigina emas, balki ijtimoiy, siyosiy va jamiyat hayotining boshqa tomonlarini, mehnat jamoasini, hamda uning alohida a'zolarini o'z ichiga oladi. Mehnat unumdorligi - ishlab chiqarish jarayonida kishilar mehnatining foydaliligi, samaradorligi va mahsuldorligi. Mehnat unumdorligi ishlovchining ma'lum vaqt birligi (soat, smena, oy, yil) ichida tayyorlagan mahsulot hajmi bilan o'lchanadi. Mehnat unumdorligi tarmoqlari va korxonalarda mehnat unumdorligi yalpi yoki sof mahsulot asosida hisoblanadi.

Xulosa

Mehnat unumdorligining o'sishi mahsulot birligini ishlab chiqarishda mehnat sarfining kamayishi demakdir. Mehnat unumdorligi yuqori bo'lsa, jamiyat har bir xodim hisobiga ko'proq mahsulot tayyorlash, binobarin, o'zining o'sib borayotgan ehtiyojlarini to'laroq ondirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Mehnatning asosiy kapital bilan ta'minlanishini yaxshilash, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlari va yangi texnologiyani joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, xodimlarning malakasi va texnik tayyorgarlik darajasi, madaniyati, ma'lumoti oshirish mehnat unumdorligi o'sishining eng muhim omillaridandir. Mehnat samaradorligining oshib borishi jamiyat uchun zaruriy jarayondir. Demak jamiyat har doim mehnat mahsulotlariga ehtiyoj sezib turadi.

Foydalingan adabyotlar:

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2018-yil 28-dekabr. - Toshkent: "O'zbekiston", 2019

2. Aliyev I.T. Psixologiya va pedagogika. O'quv qo'llanma. - Toshkent: "Fan va texnologiyalar", 2010.
3. Fuqaro muhofazasi bo'yicha me'yoriy-uslubiy hujjatlar to'plami. – Toshkent: 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi Akademiyasi ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent, 2024.
5. Abdullayev Sh.R. Hayot faoliyati xavfsizligi va fuqaro muhofazasi asoslari. – Toshkent: 2022.

